

Bethlen Gábor iskolafejlesztési politikája
fejedelemsége idején (1613 – 1629)

Készítette:

Holopcey Gábor
11/A.

Miskolc, 2013.

„Isten adjon az országnak sok hasonló uralkodót és hatalmasságot, igazi atyja volt hazájának, teljes virágzásban hagyta Erdélyt és jobban felépítve, mint ahogy találta.”

Krauss György: Erdélyi krónika

Bethlen Gábor fejedelem tevékenységét mind a kortársak, mind az utókor a legpozitívabb jelzőkkel látja el. Valóban, Erdély aranykora és az ő fejedelemsége között egyenlőségjelet tehetünk. Kiváló politikai érzéke, korát meghaladó gazdasági elgondolásai a XVII. század egyik legnagyobb uralkodójává tették.

Az uralkodói, fejedelmi politikának szerves, elengedhetetlen része a művelődéssel, kultúrával, oktatással való foglalkozás. Ahol a hatalomgyakorlást nem zavarják a külső vagy belső konfliktusok, ott a művelődéspolitikai is többé-kevésbé stabilnak mondható. Elég arra gondolnunk, hogy a tőlünk nyugatra és északra létrehozott egyetemek több száz éven át fennmaradtak, ugyanakkor a XIV-XV. századi magyarországi egyetemalapítási kísérletek csak átmeneti eredményeket hoztak. Az ország két, majd három részre szakadása a hódoltsági területeken azzal együtt is igen komoly mértékben korlátozta egyfajta szellemi-művelődési önállóság kialakítását, hogy a reformáció térhódítását egyúttal viszont megkönnyítette. Uralkodói művelődés-, illetve iskolapolitika nem lévén, az esztergomi érsek, Pázmány Péter fogja 1636-ban megvetni az új egyetem alapjait.

Más helyzet alakult ki az erdélyi fejedelemségben. Itt ugyanis létrejött az a politikai, hatalmi intézményrendszer, amely megteremthette egy önálló művelődéspolitikai kialakítását. János Zsigmond, Báthory István és Bethlen Gábor mind éltek a lehetőséggel és érdemi művelődéspolitikát folytattak.

A külföldi egyetemek gyakori látogatása jellemző sajátosság az egész magyarországi oktatásban. Ezt elsősorban szükség alakította így. Hazai egyetem hiányában itthon senki nem végezhetett teljes értékű tanulmányokat. A királyi Magyarországon nem állt a külföldi egyetemjárás mögött uralkodói művelődéspolitikai. Erdélyben ezzel szemben a központi hatalom igen határozott támogatása áll a külföldre látogatók mögött.

A XVII. század elején Erdélyben természettudományi képzettségű tudós alig akadt. Az értelmiség többsége teológiát végzett és tanárként vagy lelkészként működött. Tíz százalék körül volt azok száma, akik világi műveltséget szereztek (orvos, tisztviselő), azt is külföldi egyetemen. Ezért Bethlen tervszerűen törekedett az akkor Erdélyben még szinte teljességgel hiányzó értelmiség kialakítására, főleg a szakértő hivatalnokszerkezeti létrehozása céljából. Részben ő maga segített sokakat az egyetemi képzettség eléréséhez, részben pedig diplomáciája támogatta őket. A távoli egyetemek rangos professzoraival tartott fenn közvetlen vagy közvetett kapcsolatot, s ez segítette a fejedelemségből odaérkezőket. Mellette, éppen úgy, mint az uralkodása előtt vagy akár később is, Erdély előkelői, valamint a városok ugyancsak szorgalmazták a diákok peregrinációját. Redmeczki T. János „*Az felséges Bethlen Gábornak ötrendbéli Isten anyaszentegyházával cselekedett jótéteményéről*” című írásában rögtön második jótéteményként említi: „Elsőben mindgyárt, valahol az magyarországi dicséretes iskolákban tudós iffiakat találtathatta, azokat egyszer is, másszor is, nagy szép költséggel Németországban fel-

küldözte...” így 1614-ben a debreceni kollégiumból 2 főt, 1615-ben a berekszászi iskolamestert másodmagával küldte külföldre tanulni.

Az 1613 – 1629 közötti időszakban 32 külföldi egyetemen 374 hallgató fordult meg Erdélyből, közülük a leglátogatottabbak az alábbiak voltak: Wittenberg (69), Heidelberg (46), Frankfurt/Oder: 32, Torun: 29, Leiden: 27, Marburg: 11, Gdansk, Königsberg, Padova (10-10). Az évenkénti közel 25 fős átlagot tekintve elmondhatjuk, hogy ez a képzés a korabeli szinten elfogadható utánpótlást jelentett az egyházi és világi intézmények, hivatalok vezetői szintjén. Bojti Veres Gáspár Bethlen történetírója is Heidelbergben tanult a fejedelem ösztöndíjasaként. 1617-ben 22 ifjú volt ösztöndíjon, s ebből 6 a fejedelem költségén.

Az egyetemjárás irányát tekintve a korábbiakhoz képest rögtön a századforduló után változás következik. Már Bocskai István is református volt, utódai is azok. Uralkodásuk alatt a katolikus egyetemek, így elsősorban az itáliaiak, kiesnek az erdélyiek útvonalából. Padova kerül majd vissza, ahol a 17. században is a legismertebb orvostudományi képzés folyik. A németországi egyetemek azonban az egész korszakban megtartják vonzerejüket. Nyilvánvalóan a szászoknak az egyetemjárók közötti folytonosan magas aránya okozza ezt az állandóságot. Lényegesen még a harmincéves háború viszonyai sem ingatják meg. Mégis a harmincéves háború következménye viszont az 1620-as években bekövetkező változás. Ettől az időszaktól kezdve mind többen mennek Anglia és Hollandia egyetemeire. Így lesz Erdély a művelődésben haszonélvezője az európai nagy pusztulásnak. Mert a fejedelemségből érkező diákok Heidelbergnek az 1622-i összeomlás előtti nagy korszakát még elkapják, majd éppen akkor jutnak el Angliába és Hollandiába, amikor ez a két ország a legélénkebb szellemi pezsgés idejét éli.

A jelentős számú külföldön tanuló fiatal ellenére, a peregrináció nem oldotta meg az oktatás gondjait. Hosszú időnek kell addig eltelnie, míg kellő számú, képzett szakember áll rendelkezésre. Ezért magát az intézményrendszert kell létrehozni, amely itthon biztosítja a hazai képzés megfelelő oktatási, szakmai és tudományos hátterét. Ez utóbbi szempontból volt kiemelkedő jelentőségűvé az 1622. évi országgyűlés, amely kimondta az új akadémia létrehozását.

Már János Zsigmond uralkodása idején megjelent az igény, hogy Erdélyben is otthont kell teremteni a tudományok számára. Az 1560-as évek elején már az elképzelés is felmerült, hogy az oktatás feltételeinek megteremtése nem feltétlenül az egyház, hanem a világi hatalom feladata, kötelessége is. János Zsigmond az 1560-as évek közepén iskolát akart építtetni Gyulaféhérváron, a fenntartáshoz szükséges jövedelmet is biztosította, s megtette az első lépéseket olyan külföldi tudósok meghívására is, akik az oktatás megfelelő színvonalát biztosítani tudják. Ezért János Zsigmond Szászsebesen ünnepélyes kiváltságokkal ellátott akadémiát szándékozott alapítani. De a fejedelem meghívását azonban a kiszemelt tudósok nem fogadták el, így a terveit végül is nem sikerült megvalósítani.

Báthory István is tett ennek érdekében. Az 1581 májusában kibocsátott intézményalapító oklevél szerint az egyetem két fakultással rendelkezett, s a legmagasabb tudományos fokozat kibocsátására is jogosultságot kapott. A nagyon komoly jezsuita segítséget kapott intézmény végül 1603-ig állt fenn.

Az országgyűlésen a rendek ugyan hangoztatták, hogy az akadémiához „csendességes, nyugodalmas, békességes hely kell”, Bethlen Gábor viszont azt hangoztatta, hogy a „tudós emberek hazánkban sok fő dolgában hasznosan szolgálhatnak”, s ha az ő soraik a hazai zavarokban megfogyatkoznának, akkor rövid időn belül az ország és a jövő maradvány is veszedelmes állapotra jut. Megfogalmazták azt is, hogy elpusztul az ország, ha a nevelésre „gondviselés nem lesz”.

Először Kolozsvárott jelölik ki az akadémia helyét, az elpusztult Báthori-egyetem telkén, aztán mégis a fejedelmi székvárosba kerül Gyulafehérvárra. 1629-ben még nem készült el tökéletesen az épülete, de működése már megkezdődik. A fejedelem jelentős adományokkal és ösztöndíjakkal alapozza meg anyagilag is a létét. Végrendeletében több falu és városjövendelmét hagyja az iskolára. Nevezetesen: öt falu, több részbirtok, tokaji szőlők, Enyed város 200 ft-os évi dézsmája, Debrecen évi 2000 ft-os taksája, 20.000 forint készpénz, s 6.000 ft. készpénz az építkezésekre jelentett egyfajta garanciát arra, hogy a főiskola a következő években is tovább működhet. Az említett összegeket az épületek fenntartására, a tanárok fizetésére, s a szegény diákok eltartására fordították. A már idézett Redmeczi T. János írásában megemlíti, hogy „... azoknak tisztességes eledelt, ruházatot, könyveket szereztete”. Negyven alumnus számára biztosított ingyen lakás és ellátás önmagában is említésre méltó kitörési lehetőséget biztosított azok számára, akik tanulni szerettek volna. (A fejedelem rendeletben megtiltotta a tanulni vágyó jobbágyifjak iskoláztatásának akadályozását. Erre utal Apáczai Csere János is „Az iskolák igen nagy szükségességéről” című művében, amikor megjegyzi: a jobbágyfiak száma a kollégiumokban „oly nagy, hogy az iskolák összes tanulóházait, szószékeit és padjait bőven megtöltik”, a „nemes szülék fiait” onnan majdhogynem kiszorítva.)

Szalárdi János a *Siralmas magyar krónikában* megemlíti, hogy „három becsületes és az egész kereszténységben nagy hírű-nevű tudós professorokat” fogadott fel tanárnak az akadémiára, „Fehérvárat tisztességes házakba szállítván, és nékiek tisztességes fizetéseket rendelve, az ott való schola és collegium épületire nagy haszonnal megtartaná, azokon kívül is jó tudós, hasznos mestereket tartatván szakadatlanul a collegiumban.”

Az akadémia teológiai, filozófiai és jogi tanszékekkel indult, de Bethlen tulajdonképpen rendes egyetemnek szánta. I. Rákóczi Györgyre várt volna a feladat, hogy orvostudományi katedra szervezésével és az itteni doktori fokozatok nemzetközi elfogadtatásával valódi universitas rangját szerezze meg neki. Erre azonban már nem került sor. A gyulafehérvári iskola megmaradt a Bethlen Gábor által szervezett keretekben. Apáczai Csere Jánosnak az akadémiát egyetemmé alakító terve 1658-ban már, a fejedelemség katasztrófája miatt, elkésett.

Összes alkotása közül ez volt Bethlennek talán a legkedvesebb. Az erdélyi művelődés történetében pedig a legjelentősebb, mert a gyulafehérvári főiskola a tanulók hosszú sorának adta meg a szellemi és társadalmi emelkedés lehetőségét.

Könyvek, könyvtárak nélkül nem lehet érdemi oktatási, kutatási tevékenységet végezni. Nagyon jól tudta ezt Bethlen Gábor is, aki számos területen járult hozzá az erdélyi könyvtárviszonyok, illetve a könyvellátottság javításához. Egészen különleges esete ennek az a segítség, amellyel azokat a külföldön tanuló diákokat támogatta, akiknek az általuk hazahozott köny-

vek szállításában segédkezett. Gyöngyösi István és Vátzi Varga hazatérésekor Kolozsvárott jegyezték fel, hogy a Wittenbergből hazatért két diák, „akit urunk ő Nsága taníttatott”, s mivel három hordónyi könyvük a kolozsvári bíró adott alájuk egy négyökrös szekeret Tordáig, majd ugyanezzel mehettek tovább Fehérvárra.

A fejedelem óriási erőfeszítéseket tett könyvtárának fenntartására, bővítésére is. A gyulafehérvári könyvtárát 1622 előtt alapította, amelyről a kortársak nagy elismeréssel szóltak. Jegyzékét ugyan nem ismerjük, de becslések szerint az állománya akár 20.000 példányt is elérhetett. Így emlékezik erről Szalárdi: „Bibliothecát, különb-különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala ugyanazon collegium szükségére, amelynek is megszerzése sok ezer tallérokban készülhetett.” Mivel a könyvtár az 1658. évi török-tatár fellépés következtében elpusztult, az egykori könyvállománynak csak töredéke maradt meg.

Bethlen Gábor fejedelem iskolafejlesztési politikája a korabeli Európa műveltségi, művészeti, szellemi viszonyaihoz való felzárkózási folyamatban mutatható ki. Nyilvánvaló, hogy másfél évtized alatt azt a lemaradást, amely a magyarországi és az erdélyi állapotokat az európai viszonyokhoz képest jellemezte, nem lehetett behozni. Kétségtelen azonban az is, hogy a legtöbbet ebben a vonatkozásban az erdélyi fejedelmek közül Bethlen Gábor tette

Felhasznált irodalom

Apáczai Csere János

Az iskolák igen nagy szükségességéről

Krauss György

Erdélyi krónika 1613-1629:

Makkai László, Szász Zoltán (szerk)

Erdély története II. kötet 1606-1830

Makkai László

Bethlen Gábor emlékezete

Papp Klára

Erdélyi fejedelmek

Redmeczi T. János

Az felséges Bethlen Gábornak ötrendbéli Isten anyaszentegyházával cselekedett jótéményéről

Szalárdi János

Siralmas magyar krónika

Tarnóczy Márton

Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában